

ДРАМАТА НА КАРЕЛ ЧАПЕК *Р.У.Р.* И ПОНЯТИЕТО „РОБОТ“¹

Ян Билек

Университетът в Храдец Кралове

Ян Билек. Драма Карела Чапека *Р.У.Р.* и концепция робота

Автор разглежда всемирно известната пиеса на чешкия писател Карел Чапек *Р.У.Р.* (1920), която въвежда думата робот в езика на отделните народи. В частност, статията проследява емансипацията на термина «робот» и развитието оригиналната идея на автора за масово производство на работещи машини. Производството е базирано на научно-биохимичното откритие: така наречената протоплазма, станала физическа обвивка на роботите и включваща базов интелект. В резултат на неопределена модификация на производствените процеси, въвеждана с цел повишаване на чувствителността, напредналите версии на роботите придобиват съзнание, душа. И въпреки че те не са от същото вещество, както хората, те са подобни на тях. В изследването се обръща внимание на изходните позиции на драматурга, темата и смисъла на пиесата.

Ключови думи: Карел Чапек, драма *Р.У.Р.*, робот, чешкият театър на първата половина на XX век

Jan Bilek. Karel Čapek's *R.U.R.* and the Robot Concept

This article deals with the internationally famous play by the Czech writer Karel Čapek from 1920. The play introduced the word robot into the languages of individual nations. In particular, the article follows the emancipation of the term robot and the author's original literary construct of the mass production of these machines. The production is based on the scientific biochemical discovery of the so-called protoplasm, which is their physical shell, including basic intelligence. By unexplained modification of production processes in order to increase their sensitivity, advanced versions of robots will acquire consciousness, a soul. And even though they are not of the same substance as humans, they resemble them. The study also draws attention to the playwright's starting points, the theme and the meaning of the play.

Key words: Karel Čapek, drama *R.U.R.*, Robot, Czech theater of the first half of the 20th century

¹ Статията е разработена в рамките на проект SV 2024-2025 (рег. № 2113) на Педагогическия факултет на Университета в Храдец Кралове. – Б. а.

Един от най-забележителните в световен мащаб писатели, представители на модерната чешка култура, Карел Чапек (1890 – 1938)², придобива известност с драмата *P.U.P. (Rossum's Universal Robots)*, чиято премиера е през 1921 г.³ *P.U.P.* въвежда във всички езици по света новата дума „робот“, препоръчана на драматурга от по-големия му брат. По-късно в статия в местния вестник „Лидове новини“ Чапек разказва:

Случи се така: в един неконтролиран момент на въпросния автор му хрумна идеята за тази пиеса. И мигом хукна при брат си Йозеф, художника, който в този момент стоеше до статива си и рисуваше върху платното така, че се чуваше шумолене. [...] „Но аз не знам – каза авторът, как да назова тези изкуствени работници. Бих ги нарекъл „лабори“⁴, но ми звучи някак сухо.“ „Тогава ги наречи роботи“ – промърмори художникът с четка в устата и продължи да рисува.

(Чапек 1986а: 502 – 503)

Думата „roboťa“ в чешкия език се използва за назоваване на задължителния крепостен труд по времето на феодализма (до 1848 г.), а с експресивното си значение – на всякакъв вид тежък труд.

Драмата *P.U.P.*, написана скоро след цивилизационния катаклизъм на Първата световна война, едновременно възхвалява и критикува човечеството, неговите амбиции и илюзии, разобличава ламтежа за пари, предупреждава за опасностите от нарушаване на естеството на нещата, от тенденциите към масово и унифициращо производство, от користолюбиво прилагане на научните открития, от загуба на човечност. В специализираната литература тя бива интерпретирана като произведение с

² Сред богатата литература за Чапек бихме открили обзорните монографии *Карел Чапек: радетел за истина, почтеност и смирение* (Брадбрукова 2006) и *Карел Чапек: живот и творчество в дати* (Халик 1983). Творчеството на Карел Чапек е издадено през периода 1980 – 1995 г. под общото заглавие *Съчинения (Spisy)*. Архивният фонд е разпределен между две пражки институции – Литературния архив на Музея на националната книжнина (Literární archiv Památníku národního písemnictví) и Архива на столицата Прага (Archiv hlavního města Prahy). Ценна документация е съхранявана също така в Музея на братя Чапек в Мале Сватоньовице, както и в Мемориала на Карел Чапек в Стърж. – Б. а.

³ Сред най-новите проучвания по темата е статията на Павел Яноушек от 2016 г. за Карел Чапек в *Чешка театрална енциклопедия* (Яноушек 2016). Ръкописът на пиесата се съхранява в Архивния фонд на Чапек в Литературния архив на Музея на националната книжнина. Текстът е публикуван в седмия том на неговите *Съчинения* (Чапек 1992). Оригиналното заглавие е *P.U.P. (Росумови универсални роботи): колективна драма с комедиеен пролог и три действа (R. U. R. (Rossum's Universal Robots): kolektivní drama o vstupní komedii a třech aktech*. Praha: Aventinum, 1920), а графичното оформление е на Йозеф Чапек. Повече за театралните постановки на *P.U.P.* вж. Черни 2000: 70 – 105; Билек 2023. – Б. а.

⁴ Labor (лат.) – труд, усилие. – Б. пр.

антикапиталистическа и антиболшевишка насоченост. Чапек вижда истината в равноправното съществуване на множество гледни точки, измерва ценностите чрез многовековния културен опит и вярва в неподвластните на техниката сили на живота. Чапек отразява съвременното общество, неговата философия, художествените авангардни течения, а също и новите методи на работа и организация на производството, свързани с идеите на тейлъризма⁵ и фордизма⁶. Особен интерес проявява към кралицата на природните науки – биологията, респ. дарвинизма, тоест теорията за развитието, основана на борбата за съществуване, и влиянието, което оказва върху духовния живот („биологизация на мисленето“). Важни за него са човешките ценности и съдържанието на понятия като многообразие, промяна, модерност, множественост на истината. Пиесата е феноменално многолика, а персонажът на робота се превръща в „хиперболизиран и универсален образ на човека в ерата на машините“ (Хоракова 2010: 84).

P.U.P. е тезисна пиеса⁷ с гротескови и сатирични елементи, която илюстрира авторовата философия и отправя универсално морално послание към човечеството, разчитайки на рационална реакция от страна на зрителя. Драматургичната сила се дължи на разбирането „за утопията като динамичен процес на взаимно пренареждане на отношенията между утопията/въображаемото [пространство] и света/реалното пространство“ (Хоракова 2010: 56). Изобразеният свят е иреален, фантастичен, аналитичен и от „утопична пиеса“, както сам авторът я определя (Чапек 1985: 222), *P.U.P.* преминава в жанра на научната фантастика⁸. От литературоведска

⁵ Тейлъризмът е теория, разработена от Фредерик Уинслоу Тейлър. Възниква в началото на XX век с цел да бъде постигната максимална индустриална ефективност чрез строго разделение на труда на малки повтарящи се задачи, което води до повишаване на производителността, но поради монотонния характер на извършваната работа влияе негативно върху психическия статус и мотивацията на работниците. – Б. пр.

⁶ Фордизмът е система за производство, която е въведена през 1908 г. от Хенри Форд и е предназначена за масово производство и масово потребление на стандартизирани, евтини стоки. – Б. пр.

⁷ Понятието „тезисна пиеса“ (чеш. *problémové drama*, англ. *problem play*, фр. *pièce à problème* или *pièce à thèse*) се отнася до определен вид драматургично произведение, което има за цел да защити, илюстрира или дискутира определена социална, морална или политическа теза. Вместо да разгърне драматургичен конфликт и да се фокусира върху емоционалното изживяване, тезисната пиеса често предлага решение на даден обществен въпрос и има по-скоро дидактичен характер. Възниква през XIX век в контекста на реализма. – Б. ред.

⁸ Както отбелязва О. Павлова, драмата се трансформира „от сатирично изобразяване на утопичната визия за „по-добро бъдеще“ в дистопична прогноза за тревожното развитие на човечеството“ (Павлова 2022: 87). Изследователката класифицира пиесата като антиутопия и дистопия, в която авторът „заменя примитивния страх с ужаса от цивилиза-

гледна точка е видно предимството, което дава на персонажа на робота пред сюжета, както и традиционната размяна на ролите. Пиесата е създадена от 30-годишен автор с елитна за времето гимназиална диплома (полага матура през 1909 г.), с университетско образование по философия и естетика (промоцията е през 1915 г.). В текста директно се назовава философското направление материализъм⁹ и са налични интенции, отправящи към панпсихизма и прагматизма¹⁰. Посланията на пиесата са разбираеми независимо от националния контекст – преведена е на тридесет езика¹¹, а на български е поставена на сцена през 1924 г.

Под понятието „робот“ днес се разбира самостоятелно функционираща механична, електромеханична или цифрова и софтуерна машина, програмирана за автоматизирани дейности и процеси, например под формата на роботизирани играчки и бионични антропоморфни фигури, притежаващи изкуствен интелект¹². Първоначално Чапек се интересува преди всичко от съвременното промишлено производство, което още от дете познава – от внедряването в тогавашните текстилни фабрики машиностроителни и химически технологии, модерен транспорт и комуникации, от ролята на работника като биомеханичен елемент от производствения механизъм, който трябва да бъде отстранен и заменен (Чапек, Чапек 1982). Неговият робот представлява опростено подобие на човек,

цията“ (пак там: 94), като същевременно тя обръща внимание на липсата на яснота в употребата на литературни и културни понятия (пак там: 10, 38, 45, 48). Във финала О. Павлова обаче вижда дистопия с елемент на надежда. Вж. още статията за Карел Чапек в Адамович 1995: 51 – 56. – Б. а.

⁹ В Пролога Хари Домин – главният директор на Росумовите универсални работи, казва за стария Росум, че „бил страхотен материалист“ и „не искал нищо друго, освен да докаже, че никакъв бог не е нужен. Затова му хрумнало да направи човек точно такъв, каквито сме ние“. Всички цитати от *P.U.P.* са по българското издание *Избрани фантастично-утопични произведения в два тома. Том 2.* (София: Народна младеж, 1985). – Б. ред.

¹⁰ Панпсихизмът утвърждава съзнанието като фундаментална характеристика на всяка физическа реалност. Според прагматизма познанието произтича от естеството на човешката природа и е винаги целенасочено и функционално, докато знанието е относително и непълно. – Б. ред.

¹¹ Материали, свързани със създаването на драмата, заедно с рецензии за нея са представени от редактора на двадесетото издание на *P. U. P.* – Мирослав Халик, в Чапек 1966. – Б. а.

¹² В достъпния онлайн *Академичен речник на съвременния чешки език* (<<https://slovnikcestiny.cz/>>) има две отделни статии: робот I („машина, автомат, наподобяващ човек и извършващ човешка дейност, изкуствен човек“), робот II („устройство, машина, управлявана от компютър и извършваща различни дейности в производството, в сферата на научните изследвания и др.; универсален уред в домакинството“). Съществува и научна специалност роботика, която се занимава с теоретично и техническо изследване и разработване на работи. Вж. също Цветлер, Нечас 1987: 263 и статията *Робот* в *Енциклопедия на научнофантастичната литература* (Енциклопедия 1995: 156 – 157). – Б. а.

жива машина, химически създаден хуманоид, способен да мисли, снабден с „разумна интелигентност“, който първоначално не притежава творчески способности и онези човешки качества, които авторът определя като душа¹³ (Чапек 1992: 103).

Спрямо тогавашните представи за автоматизация, стандартизация и мащабно производство, обусловени от научно-техническата революция, подходът на Чапек изглежда необичаен, макар да е съобразен с постиженията на съвременната химия (Картрайт 2020: 307). Доминиращи по онова време са отраслите на металургията, машиностроенето и електротехниката, но авторът избира научното откритие на физиолога Росум, който иска да създаде човек и „чрез химичен синтез да даде живот на нова материя, която се държи като жива; това е органична материя, различна от тази, която изгражда живата клетка; нещо като алтернатива на живота, веществен субстрат, в който би могъл да се развие живот, стига да не поеме в друга посока“ (Чапек 1986б: 656). В пиесата тази материя е наречена протоплазма. Дума, означаваща „общата основна субстанция на целокупния органичен живот“, препраща към термина, с който възрожденецът естествоизпитател, биолог и професор по физиология в университетите във Вроцлав и Прага – Ян Евангелиста Пуркине, откривател на клетъчното ядро в яйцеклетката и автор на клетъчната теория (1839), назовава клетъчната субстанция (Цветлер, Нечас 1987: 226 – 227). Роботите са монтирани от компоненти, произведени на конвейер, които след това „срастват някак си вътрешно“ и „много неща в тях дори доизрастват“, оставяйки „малко място и за естествен развой“ (Чапек 1992: 107). Изработените модели се различават според своя пол и това за каква работа са предназначени.

Следователно роботът на Чапек представлява откритие на науката – най-вече на природните науки, биохимията, физиологията и органичния синтез, психологията. Едва в по-широкия смисъл на думата се явява технически продукт – функционално опростен, стандартизиран, масово произвеждан консуматив със срок на годност. Производството на роботи е дело на инженер Росум, племенник на стария Росум. В цитираното по-горе есе *Авторът, създава роботите, се защитава* (*Autor robotů se brání*), написано петнадесет години след появата на *P.U.P.*, Чапек отбелязва, че поради ред причини, „една от които е почит към живота“, не се е осмелил да „подходи лекомислено“ към неговите тайнства и „по изкуствен начин“ в епруветка да създаде „жива клетка“, да произведе живот. Според писа-

¹³ Директорът на Института по психология и възпитание на роботите Халемайер дефинира роботите по следния начин: „Без собствена воля. Без страсти. Без история. Без душа“. – Б. ред.

теля не бива да мислим, че „на планетата всички възможности на сътворението са изчерпани“: протоплазмата – „новото градиво“, реагира подобно на естествено съществуващата, оригинална клетка. Чапек не създава инженерно конструиран механизъм, който има „крайници от ламарина и вътрешности от колелца и жици“, и е ужасен от „идеята, че машините биха могли да заменят хората и че в техните колелца би могло да се пробуди нещо като живот, любов или бунт“. Животът за него е „неразбираемо тайнство и не може да бъде механично сглобен“ – той ще стане факт „едва тогава, когато [...] роботите се превърнат в души“, т.е. когато придобият съзнание и индивидуалност. А за да се случи в пиесата точно това, „се допуска известна неточност и мистика“ (Чапек 1986б: 656 – 657).

В дискурса на епохата на масовото индустриално общество, основано на промишлената революция, техниката се явява инструментът за надмощие на научното познание над природата и за нейното унищожаване – тя е и най-могъщото средство на човека (чиито граници се свеждат до предела на нейната потенциална мощност) в неговия стремеж към напредък, в който оптимистично вярва. Предсказуемата повтораемост на движенията на машината и тяхната ритмичност сякаш преодоляват преходността на времето и подсилват представата за ред, подобен на сърдечния ритъм или на космоса (Гелен 1972). Аристотел в *Политика* прогнозира, че робството ще изчезне, когато работата ще бъде извършвана по команда от машина. Писателят Жул Верн също стимулира техническото въображение, включително това на братята Чапек. Преди Първата световна война футуристът Филипо Томазо Маринети въвежда хуманоидни електрически кукли. На дневен ред обаче идват екологичните въпроси. От своя страна пражанинът Франц Кафка дава израз на тревогата от технокрацията и от изграждане на абсурдна спрямо личността обществена система. Обособява се темата за човека, който, изпълнявайки своята сегментирана производствена операция, няма поглед към цялото и не вижда последствията, предизвикани от неговите действия. Неотдавна приключилата световна война вече е показала, че научно-техническите постижения на цивилизацията служат за масови убийства. Реагирайки на тези явления, Чапек изгражда в *P.V.P.* образа на робота като символ на дехуманизацията (Хаман 2000). Не след дълго и философът Мартин Хайдегер ще разясни как създаденото общество употребява и консумира наред с останалите природни ресурси и човека.

По повод на премиерата на своята драма Чапек коментира нейния идеен замисъл, като подчертава, че за него „интерес представляват повече хората, отколкото роботите“ – човечеството, човекът, който е „нещо безкрайно ценно и велико [...], неговите ценности, каквито са любовта и

трудът, ентузиазмът и вярата, героизмът и креативността“. Вниманието на Чапек е съсредоточено върху „работата на духа, жизнестойчивостта и жертвоготовността, простотата и набожността, грандоманската амбициозност и деликатното състрадание, човешките завоевания“. Той възнамерява да представи на сцена „оптимистичните устои на човешката раса“ и „силите на живота“. В същото есе той прави следното изявление: „Нищо не ми се струва по-красиво от човешката воля за живот, но не биологическата воля според разбиранията на виталистите, а онази творческа воля, която е двигател на човешката ефективност“ и „която ще надживее самото човечество и ще си пробие [...] отново път в света“, а „чудото, което в последното действие на пиесата възстановява пребиваването на човека в света“, „е чудо, присъщо на хората“¹⁴ (Чапек 1985: 222, 223). В пиесата Чапек разглежда и темата за масовото производство, за военната индустрия и за това, че „рождбата на човешкия мозък в крайна сметка се изплъзва от ръцете на хората“ (Чапек 1995: 157). Авторът пише пиесата с „метафизичното смирение на спиритуалист“ (Чапек 1986б: 657). Възходът на роботите той възприема като поражение на един свят, който „се впечатлява повече от чудесата на техниката, отколкото от чудото на живота“ (Чапек 1986б: 657).

Въпросът, който писателят поставя преди сто години и който поставяме и ние днес, е за какво ще използват хората откритието, което ги освобождава от физически и умствен труд – дали за себеразвитие и всеобщо благополучие, или за удоволствия и опустошения¹⁵. Авторите размисли са насочени към човека, емоциите, ценностите и обществото, към процеса на откъсване на човека от природата и запълване на нейното място от техниката, от която той става зависим, към явления като формализация, калкулация, нормативност или експлоатация на производството, към въпроса за задоволяване на човешките потребности и стандарта на живот, който бива постигнат посредством властово контролиране на света. Тези свои възгледи Чапек излага и в по-късни свои текстове:

¹⁴ Чудото, за което говори Карел Чапек в своето есе *Отново P.V.P.*, е любовта. В последното действие, след като роботите унищожават своите създатели и са изправени пред заплахата от гибел, между два от тях – Хелена и Примус, пламва любовно чувство. Финалната реплика на стария Алквист – последния оцелял човек след бунта на роботите, е показателна за чистосърдечната вяра на Чапек, че любовта ще спаси света: „Сега освободи, господи, своя слуга в мир; защото очите ми съзряха... съзряха... спасението твое чрез любовта и животът не ще загине! Не ще загине! Не ще загине!“ – Б. ред.

¹⁵ Тази тема е залегнала в постановката *P.V.P. 2.0*. на театър „Драк“ от гр. Храдец Кралове, която е посветена на 100-годишния юбилей от премиерата на пиесата. Вж. *Magazín Divadla Drak a Mezinárodního institutu figurálního divadla, sezony 2019/20 a 2020/21*, s. 14. – Б. а.

Не се страхувам, че машините ще бъдат господари на хората; по-лошото е, че ние, хората, сме лоши господари на човеците или на човешките дела. Отношението на машините към хората зависи главно от това какво е отношението на хората към хората – а това би трябвало да е в нашите ръце поне толкова, колкото в нашите ръце е силата на машините.

(Чапек 1991: 318)

Централен проблем в пиесата са човекът и неговата човечност. Според Чапек всеки човек е способен да изпитва чувства, любов, жертвост. Неговите усъвършенствани роботи, достигнали най-висока степен на развитие и придобили душа (с променена „физиологическа корелация“ и вменена „раздражителност“¹⁶), притежават тези и други отрицателни и положителни човешки качества, а роботите Примус и Хелена са способни да надживеят времето и да дадат начало на нова цивилизация (Чапек 1992: 150 – 151). Как да постигнем надмощие над технологиите? Как да избегнем заблудата и да разпознаем грешната посока? Какво могат да причинят на себе си хората, които не се държат разумно? Човекът е създаден, за да бъде разумен, но разумът не означава мъдрост. Според Чапек „разумът не е господар в царството на познанието“, а „един от инструментите на практическия живот“ (Чапек 1987: 323) и бъдещето зависи от това дали ще надделее хуманният „дух на познанието“, или техническият „дух на властолюбието“ (Чапек 1986в: 710 – 713). А човекът – създателят на робота, вгражда в своето творение несъвършеното си познание. И така стигаме до въпросите какво е човекът, какво прави човека човек, какъв е неговият морал, какъв е смисълът на неговото съществуване.

ЛИТЕРАТУРА

- Адамович 1995:** Adamovič, I. *Slovník české literární fantastiky a science fiction*. Praha: Vydavatelství a nakladatelství R3, 1995.
- Билек 2023:** Bílek, J. *Světová premiéra RUR: Čapkov drama v Hradci Králové*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2023.
- Брадбрукова 2006:** Bradbroková, B. *Karel Čapek : hledání pravdy, poctivosti a pokory*. Praha: Academia, 2006.
- Гелен 1972:** Gehlen, A. *Duch ve světě techniky*. Praha: Svoboda, 1972.

¹⁶ Във второто действие, когато роботите въстават срещу хората, д-р Гал признава, че тайно е правил експерименти с намерението да приближи роботите до човешката природа, като вложи в тях способността да чувстват болка и да изразяват емоции: „Аз промених характера на роботите. Промених тяхното производство. Всъщност само някои физически условия, разбирате ли? Главно... главно техния... иритабилитет“. – Б. ред.

- Енциклопедия 1995:** *Encyklopedie literatury science fiction*. Ed. Ondřej Neff, Jaroslav Olša ml. Praha: H a H, 1995.
- Картрайт 2020:** Cartwright, J. H. Roboti a rané počátky syntetické biologie. // *Robot 100: sto rozumů*. Ed. Jitka Čejková. Praha: Vysoká škola chemicko-technologická v Praze, 2020, s. 303 – 311.
- Опелик 2016:** Opelík, J. O Čapkově vztahu k Bohu a náboženství. // Opelík, J. *Uklizený stůl*. Praha: Torst, 2016, s. 76 – 102.
- Павлова 2022:** Pavlova, O. *2 + 2 = 5: světy antiutopické a dystopické literatury*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2022.
- Халик 1983:** Halík, M. *Karel Čapek : život a dílo v datech*. Praha: Academia, 1983.
- Хаман 2000:** Haman, A. Moderní civilizace, umělý člověk a Adam Stvořitel bratří Čapků. // „*Umělý člověk“ dvacátého století*. Ed. Jan Dvořák – Nella Mlsová. Hradec Králové: Gaudeamus, 2000, s. 129 – 136.
- Хоракова 2010:** Horáková, J. *Robot jako robot*. Praha: KLP, 2010.
- Цветлер, Нечас 1987:** Zwettler, O., Nečas, C. *Dějiny věd a techniky II*. Praha: SPN, 1987.
- Чапек 1966:** Čapek, K. *R.U.R.* Praha: Československý spisovatel, 1966.
- Чапек 1985:** Čapek, K. Ještě RUR. // Čapek, K. *O umění a kultuře II*. (Spisy Karla Čapka, sv.18.) Ed. Emanuel Macek, Miloš Pohorský, Zina Trochová. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 251 – 253, původně *Jevišťe*, 24. února 1921.
- Чапек 1986a:** Čapek, K. O slově robot. // Čapek, K. *O umění a kultuře III*. (Spisy Karla Čapka, svazek 19.) Ed. Emanuel Macek, Miloš Pohorský, Zina Trochová. Praha: Československý spisovatel, 1986, s. 502 – 503, původně *Lidové noviny*, 24. prosince 1933.
- Чапек 1986b:** Čapek, K. Autor robotů se brání. // Čapek, K. *O umění a kultuře III*. (Spisy Karla Čapka, svazek 19.) Ed. Emanuel Macek, Miloš Pohorský, Zina Trochová. Praha: Československý spisovatel, 1986, s. 656 – 657, původně *Lidové noviny*, 9. června 1935.
- Чапек 1986в:** Čapek, K. Duch poznání a duch ovládnutí. // Čapek, K. *O umění a kultuře III*. (Spisy Karla Čapka, svazek 19.) Ed. Emanuel Macek, Miloš Pohorský, Zina Trochová. Praha: Československý spisovatel, 1986, s. 710 – 713, původně *Přítomnost*, 21. října 1936.
- Чапек 1987:** Čapek, K. Pragmatismus čili filozofie praktického života. // Čapek, K. *Univerzitní studie*. (Mimo Spisy Karla Čapka.) Ed. Miloš Pohorský. Praha: Československý spisovatel, 1987, s. 261 – 338, původně 1918.
- Чапек 1991:** Čapek, K. Vláda strojů. // Čapek, K. *Od člověka k člověku II*. (Spisy Karla Čapka, svazek 15.) Ed. Emanuel Macek, Miloš Pohorský,

Milada Chlībcová, Stanislava Mazáčová. Praha: Československý spisovatel, 1991, s. 316 – 318, původně Přítomnost, 7. února 1929.

Чапек 1992: Čapek, K. RUR. // Čapek, K. *Dramata*. (Spisy Karla Čapka, svazek 7.) Ed. Emanuel Macek. Praha: Československý spisovatel, 1992, s. 93 – 178, původně 1920.

Чапек 1995: Čapek, K. Význam RUR. // Čapek, K. *O umění a kultuře, Od člověka k člověku (Dodatky)*. (Spisy Karla Čapka, Dodatky k svazkům 14 – 19.) Ed. Emanuel Macek, Zina Trochová, Stanislava Mazáčová. Praha: Český spisovatel, 1995, s. 156 – 158, původně The Saturday Review, 21. července 1923.

Чапек, Чапек 1982: Čapek, K., Čapek, J. Předmluva autobiografická (Kra-
konošova zahrada). // Čapek, K., Čapek, J. *Ze společné tvorby*. (Spisy
Karla Čapka, svazek 2.) Ed. Emanuel Macek, Zdeněk Pešat. Praha: Čes-
koslovenský spisovatel, 1982, s. 11, původně 1918.

Черни 2000: Černý, F. *Premiéry bratří Čapků*. Praha: Hynek, 2000.

Яноушек 2016: Janoušek, P. Karel Čapek. // *Česká divadelní encyklopedie*.
Praha: Institut umění – Divadelní ústav, <<http://encyklopedie.idu.cz/>>.

Превод от чешки: **Нина Тодорова**